

Streszczenie

Praca na wybranych przykładach ukazuje, jak teologia prawosławna do XIX wieku (tj. przed otwarciem się prawosławia na dialog ekumeniczny) zareagowała na XVI-wieczną Reformację Kościoła Zachodniego. Gdzie było to możliwe, zawarto próbę weryfikacji, czy w danym przypadku doktryna ewangelicka została właściwie zrozumiana.

Dysertacja składa się z siedmiu rozdziałów. Pierwsze dwa z nich mają charakter wprowadzenia ukazującego kontekst późniejszych kontaktów i interakcji, gdyż to właśnie pominięcie owego kontekstu przez obie strony stało się potem przyczyną nieporozumień oraz błędnych interpretacji.

Pierwszy rozdział przedstawia (często nieznany stronie protestanckiej) kontekst prawosławia przed czasów Reformacji. Omówiono problemy teologiczne Wielkiej Schizmy, w szczególności te, które protestantom (i w ogóle chrześcijanom zachodnim) wydawały się błahe: *filioque*, obrazoburstwa i teologii ikon, rodzaju chleba komunijnego. Następnie przedstawiono kontakty z grupami heretyckimi i reformatorskimi; chociaż grupy te zupełnie różniły się od Reformacji XVI wieku, w naturalny sposób protestanci byli do nich przyrównywani. Ukażano kontakty z husytami oraz konflikty w obrębie cerkwi moskiewskiej. Rozdział kończy krótkie omówienie politycznego kontekstu unii florenckiej oraz stosunków pod okupacją osmańską.

Drugi rozdział referuje stanowisko teologów Reformacji na niektóre z kontrowersyjnych tematów, z ukazaniem ich toku rozumowania; często protestanci zajmowali w różnych sprawach przeciwne stanowisko niż prawosławni, jednakże (co z reguły nie znajdowało zrozumienia) z zupełnie innych przyczyn, niż w przypadku znanych prawosławiu dawnych herezji, z którymi protestantów mylnie utożsamiano. Przedstawiono także, jak reformatorzy wyobrażali sobie prawosławie, z którym na tym etapie nie mieli jeszcze żadnych kontaktów. Gdzie było to możliwe, podjęto próbę weryfikacji tych wyobrażeń.

Rozdział trzeci opisuje pierwsze kontakty protestantów z prawosławnymi: debaty religijne z protestantami, jakie w XVI-wiecznej Moskwie przeprowadzał Iwan Groźny (z biskupami Laurentusem Petri i Janem Rokitą), pierwsze kontakty niemieckich teologów luterańskich z Grekami. Opisano także kontakty z terenu Rzeczypospolitej: kontakty i próby zjednoczenia wyznań w Rzeczypospolitej, w tym działalność białoruskojęzycznego reformatora Szymona Budnego.

Rozdział czwarty na wybranych przykładach przedstawia teologów greckich (przedewszystkim związanych z Cyrylem Lukarisem) pod wpływem teologii luterańskiej

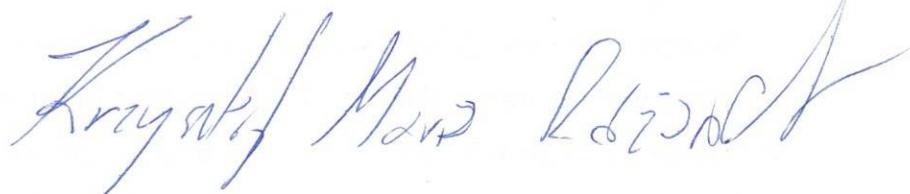
i kalwińskiej, co obejmowało także inicjatywy tłumaczeń Biblii i dzieł Kalwina.

Rozdział piąty podaje przykłady wpływu protestantyzmu na teologię russką i rosyjską. Przedstawiono i zweryfikowano pierwsze pisma „antyluterańskie” (w rzeczywistości przeciw herezji średniowiecznej), wykorzystanie ewangelickich postylli w cerkwiach, wyobrażenie protestantów w księgach liturgicznych i homiliach. W rozdziale ukazano także: prawosławne (w rzeczywistości czeskobraterskie) dzieło przeciw Unii Brzeskiej, bazujące na dziełach Jana Kalwina i Sibranda Lubberta, a także wybitnego kryptoprotestanckiego teologa prawosławnego Teofana Prokopowicza i przeprowadzone z jego udziałem reformy Cerkwi rosyjskiej za czasów imperatora Piotra Wielkiego, wpływ poboźności pietystycznej oraz muzyki ewangelickiej.

Rozdział szósty krótko przedstawia przykłady relacji prawosławia z anglikanizmem, które wpłynęły na odbiór protestantów. W pierwszym podrozdziale opisano podejście króla i Kościoła Anglii do Greków w Anglii (od udzielania wsparcia, po żądanie urządzenia cerkwi bez ikon i potępienia Soboru Betlejemskiego), w drugim – kontakty nonjurorów z Cerkwią, w trzecim – aktywność anglikańskich towarzystw misyjnych na greckich terenach prawosławnych (początkowo kontakty przyjazne, później pogorszyły się wskutek kolonialnego i prozelickiego podejścia strony anglikańsko-protestanckiej).

Ostatni, siódmy rozdział poświęcony jest oficjalnym dokumentom Cerkwi, skierowanym przeciw protestantyzmowi: Soboru Betlejemskiego (1672) oraz Listowi okólnemu patriarchy konstantynopolitańskiego Grzegorza VI przeciw protestanckim misionarzom (1836).

Do dysertacji dołączono obszerną bibliografię, oraz załączniki związane z treścią pracy, integralnie związane z prezentowaną problematyką – w większości tłumaczenia użytych tekstów źródłowych oraz kilka ilustracji przybliżających opisywane w pracy wydawnictwa i osoby. Dołączono także skorowidz pojawiających się w dysertacji odwołań biblijnych.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read "Krzysztof Mroczko".

Summary

This paper shows – on selected examples – how Eastern Orthodox theology responded to the 16th century Reformation of the Western Church until the end of 19th century (i.e. before the Orthodox Church joined the ecumenical dialogue). Where possible, the author tried to verify whether the Protestant doctrine had been properly understood.

The thesis consists of seven chapters. The first two of them are introductions, showing the context of later contacts and interactions. Later misunderstandings and misinterpretations were often caused by both sides missing the context.

The first chapter presents the context of the pre-Reformation Orthodoxy. This context was completely unknown to the Protestants. The chapter describes the theological problems of the Great Schism, especially those that seemed trivial to Protestants (and Western Christians in general): *filioque*, iconoclasm and theology of icons, types of the communion bread. Next, the contacts with heretic and reformist groups are presented; although these groups were completely different from the Reformation of the 16th century, Protestants were naturally compared to them. Contacts with the Hussites and conflicts within the Orthodox Church of Moscow are shown. The chapter ends with a brief summary of the political context of the Union of Florence and conditions under the Ottoman occupation.

The second chapter presents the position of theologians of the Reformation regarding some of the controversial topics, showing their line of reasoning. On many matters Protestants often took the opposite position than Eastern Orthodox did, but (which later the Orthodox did not understand) the reasons for this were completely different, than for heresies known by the Orthodox; in consequence, Protestants were often mistakenly identified with some of the old heresies. The chapter also shows how the reformers imagined the Eastern Orthodoxy (with which they had no contact at this stage). Wherever possible, an attempt was made to verify these images.

The third chapter describes the first contacts between Protestants and Orthodox Christians: the religious debates with Protestants that Ivan the Terrible conducted in 16th century Moscow (with bishops Laurentius Petri and Jan Rokita), first contacts between German Lutheran theologians and the Greeks. Contacts from area of the Polish-Lithuanian Commonwealth were described, including the activity of Belarusian-speaking reformer Symon Budny.

The fourth chapter provides some examples how Greek theologians (primarily

those associated with Cyril Lukaris) were influenced by Lutheran or Calvinistic theology, which also included translating the Bible and Calvin's works.

The fifth chapter shows examples of the influence of Protestantism on Ruthenian and Russian theology. The first "anti-Lutheran" writings were presented and verified (they were originally written against medieval heresy), the use of Protestant postils in Orthodox churches, the image of Protestants in liturgical books and sermons. The chapter also mentions an Orthodox (in fact written by a Bohemian Brother) work against the Brest Union, based on the works of John Calvin and Sibrand Lubbert, and also an outstanding cryptoprotestant Russian Orthodox theologian Teofan Prokopovich, reforms of the Russian Orthodox Church carried out with his participation during Peter the Great times, the influence of pietistic piety and Lutheran music.

The sixth chapter briefly presents some examples of relations between Orthodoxy and Anglicanism, which influenced the perception of Protestants. The first subchapter describes the attitude of the King and the Church of England towards the Greeks in England (from giving support to the request to establish an Orthodox church without icons and condemning the Bethlehem Council), the second subchapter describes the contact of non-jurors with the Orthodox Church, and the third subchapter describes the activity of Anglican missionary societies in Greek Orthodox areas (initially friendly contacts, later deteriorated as a result of the colonial and proselytising attitude of the Anglican-Protestant side).

The last, seventh chapter is devoted to the official documents of the Greek Orthodox Church against Protestantism: Bethlehem Council (1672) and the Circular Letter by the Patriarch Gregory VI of Constantinople against the Protestant missionaries (1836).

The dissertation is accompanied by an extensive bibliography and annexes related to the content of the work, integrally related to the presented issues – mostly translations of the source texts used and a few pictures presenting the publications and people described in the work. An index of biblical references appearing in the thesis is also included.

